

Анатолій Чернов

ПОЛТАВСЬКИЙ УЧИТЕЛЬСЬКИЙ ІНСТИТУТ

До 100-річчя відкриття навчального закладу

У Росії на початку ХХ ст. залишався становий розподіл населення, котрий і визначав його права та обов'язки. Відповідно до цього в країні була побудована система освіти. Так, наприклад, у гімназіях училися переважно діти дворян; були й школи, куди приймали тільки дворянських дітей, як-от інститут шляхетних дівчат, пажеські корпуси. Свої спеціальні школи мало духовенство: духовні училища, семінарії та академії; дівчатка вчилися в єпархіальних школах. Діти міського населення, дрібних урядовців та купців переважно здобували освіту в реальних і комерційних школах. Нарешті, існували спеціальні військові школи: юнкерські училища та кадетські корпуси, в яких у основному вчилися діти офіцерства. Селянські діти,

за невеликим винятком, вчилися в народних школах із трирічним курсом навчання (пізніше було введено чотирирічний курс). Здібніші з них після закінчення початкової школи продовжували освіту в так званих вищих початкових школах із чотирирічним курсом навчання, а далі в учительських семінаріях.

Такі навчальні заклади готували учителів для шкіл грамоти, церковно-приходських шкіл, учительських семінарій. Після закінчення вищих початкових шкіл або вчительських семінарій можна було продовжити навчання в учительських інститутах. Це були середні чоловічі педагогічні навчальні заклади, що мали на меті підготовку вчителів для вищих початкових і міських училищ та середніх класів загальноосвітніх шкіл. Відомий педагог Григорій Ващенко писав: «Не можна заперечувати того, що підготовка майбутніх педагогів в учительських інститутах <...> стояла на досить високому рівні. Стверджую це на підставі своєї практики в церковно-учительській школі і в учительському

інституті. В програмах цих шкіл значне місце посідало викладання теоретичної педагогіки, методики окремих дисциплін». Учений-педагог Ірина Кравченко вважає, що однією з передумов створення учительських інститутів стала «відсутність цілеспрямованої підготовки вчителів для початкової школи, реформування початкової освіти в 1870-х роках (реорганізація повітових училищ у міські, впровадження у міських училищах класної системи викладання замість предметної)». Та й узагалі, з другої половини ХХ ст. учительські інститути «стали основою формування мережі педагогічних навчальних закладів. Саме на їхній основі, шляхом їх злиття з іншими навчальними закладами, створювався масовий тип педагогічного ВНЗ у Полтаві (педінститут 1919,

інститут народної освіти 1920–1921 рр. тощо)».

Полтавське губернське земство, яке опікувалося більшістю шкіл, неодноразово зверталось до Міністерства освіти з клопотанням заснувати в Полтаві учительський інститут. Для будівництва навчального корпусу інституту була виділена ділянка міської землі по вулиці Фабриканській (тепер

Полтавський учительський інститут містився в двоповерховому будинку по вул. Фабриканській (тепер вул. Балакіна, 10)

Балакіна). Було знайдено кошти для придбання навчального обладнання та виплату стипендій. 1 липня 1914 р. «силами попечителя Київського учбового округу Міністерства освіти, Полтавського губернського земства та громадськості міста» учительський інститут у Полтаві було відкрито. Із 122 абітурієнтів успішно витримали вступні іспити і зараховані 26 студентів. Серед них був і А. Макаренко, який успішно закінчив інститут 1917 р. з великою золотою медаллю. Навчалися студенти три роки. Майбутні вчителі опановували Закон Божий, російську мову, математику, історію, географію, природознавство, фізику, малювання, креслення, каліграфію, гімнастику. Вони також отримували

хорошу педагогічну підготовку. Для них читалися курси психології, педагогіки, історії педагогіки, методики навчальних предметів, значна увага приділялася педагогічній практиці. З цією метою при учительському інституті була відкрита зразкова школа, де майбутні вчителі під керівництвом викладачів педагогіки набували педагогічного досвіду. До штату інституту входило 8 викладачів, священик і лікар. Усі вихованці проживали на приватних квартирах. Частина з них одержувала державну або земську стипендію. Було і платне навчання. На початку свого існування інститут не мав поділу на факультети, що надавало студентам багатoproфільну підготовку.

Першим директором Полтавського учительського інституту став Олександр Волнін – людина з доброю освітою, обізнана з педагогікою, добрий організатор. Народився він у Ярославській губернії, закінчив Московську духовну академію й 11 років працював викладачем духовних семінарій. Під впливом дружини відійшов від релігії та екстерном закінчив Київський університет – історичний факультет. Працював директором Великосорочинської вчительської семінарії, а з 1 липня 1914 р. був призначений директором Полтавського учительського інституту. Волнін зумів дібрати професійний склад педагогів, а сам викладав педагогіку та російську мову. Серед викладачів були: випускник духовної академії Федір Лисогоренко – російська мова; випускник Казанського університету Василь Тарасов – історія і географія та ін. Антон Макаренко згадував: «Це були справжні люди, інтелігенти, котрі виховували у студентів кращі людські якості». Г. Ващенко дає таку характеристику першому директорові: «Він за короткий час зумів впорядкувати добру бібліотеку <...>, що мала все потрібне для педагога, зумів організувати при інституті зразкову школу, обладнати лабораторію. Але це був запеклий чорносотенець і україножер. Відповідно до цього він добрав і склад педагогів, між якими більше було росіян. У душі відданості російському царському урядові провадилося і навчання в інституті. Про те, як русофільські настрої виховував інститут у деякого із студентів, свідчить, між іншим, приклад відомого советського педагога Макаренка. Він був улюбленим учнем Волніна і перебував під його великим

*О. К. Волнін –
директор Полтавського
вчительського інституту
в 1914–1917 рр.*

впливом. Значною мірою цим можна пояснити русифікаторські погляди і настрої Макаренка, що по національності був українцем».

1917 р., після Лютневої революції, коли в Україні розпочався потужний національний рух, О. Волнін залишив Полтаву і виїхав до Росії. Працював у Вятці, Москві, Ярославлі. 1940 р. йому, одному з перших 25 учителів, присвоєно звання заслуженого вчителя школи РСФСР. Помер 1942 р. в Москві.

Із початком національно-визвольних змагань загальна атмосфера в Полтаві, за словами Г. Ващенко, «дійсно таїла в собі величезний потенціал національного руху». Відомий політичний діяч М. Ковалевський, який працював у полтавській кооперації, писав: «Тут, у Полтаві, дух української культури перетривав віки і ніколи не був переможений». Інший громадський і кооперативний діяч Д. Соловей помітив: «...людське море, що оточувало Полтаву з усіх боків та наповнювало її кутки, було цілком українське й цілком здорове. Воно ховало в собі колосальну національну енергію, але в приспаному стані, в потенції». Тож закономірно, що цей рух сприяв активізації і широкому розвитку культурного і наукового життя в Полтаві.

1917 р. директором Полтавського вчительського інституту призначають Олексу Левитського, «справжнього українського патріота, людину з ґрунтовною освітою і разом з тим чутливу і тактовну» (Г. Ващенко). Народився Олекса Августинович 1872 р. в Київській губернії в сім'ї священика. Освіту здобув у Київській гімназії, колеґії П. Галагана й Одеському університеті. Викладав у 24-х навчальних закладах у різних містах Російської імперії. У 1896–1898 рр. працював учителем земської школи в с. Рибцях Полтавського повіту, вів просвітницьку роботу серед селян. Із 1900 р. інспектував народні школи в Краснодарському краї. До нього 1902 р. звертається Симон Петлюра з проханням знайти йому роботу, – і був призначений помічником учителя в училище. З 1905 р. О. Левитський працює в Київській гімназії. Цікаво, що його учнем був Максим Рильський, який залишив спогади про свого вчителя: «Він (Левитський) вартий згадки хоча б за те, що в ті люті дні 1905 року сміливо твердив нам, що українська мова самостійна, а не „наречіє”» (М. Рильський, «Із давніх літ»).

Упродовж 1917–1919 рр. О. Левитський обіймав посаду ректора і водночас викладача педагогіки й української мови Полтавського вчительського інституту. Саме він перетворив навчальний заклад у справжню українську школу, закликав до інституту українських педагогів: В. Щепотьєва, відомого науковця, літературознавця, етнографа; Г. Ващенко – видатного педагога, основоположника української національної системи виховання; В. Пархоменка – історика, пізніше професора Ленінградського університету; М. Сагарду – академіка Петербурзької духовної академії та ін. Керувати зразковою школою він доручив Ф. Пошивайлу, який потім став відомим методистом. Г. Ващенко так згадував про свою життєву сторінку того часу: «В 1917 році був призначений на посаду лектора педагогіки і психології в Полтавському учительському інституті <...>. Я чітко провадив українську національну лінію, при чому зустрів велику підтримку з боку студентів, але одночасно глуху приховану ворожнечу з боку викладачів росіяні «малоросів» <...>. Із педагогів, що працювали в інституті раніше, залишилося небагато, але був між ними Лисогорський, запеклий україножер, який досить вміло приховував свої настрої».

Працюючи ректором інституту, О. Левитський одночасно очолював полтавську «Прогресивну», підтримував заходи з українізації школи. Він був одним з ініціаторів створення восени 1917 р. Першої української гімназії імені Котляревського, відкриття у квітні 1918 р. історико-філологічного факультету та Українського народного університету. В радянські часи працював у Київському політехнічному інституті (1923–1933). Був звільнений за вияви «петлюрівщини і контрреволюції», виїхав до Сухумі, де працював інспектором науководослідних установ Абхазії. Помер у Москві 16 червня 1947 р.

1917 р. була ухвалена постанова Тимчасового уряду «Про зміну штатів Учительських інститутів». Це був проект утворення вищого педагогічного закладу шляхом злиття учительських інститутів і вищих педагогічних курсів та введення в структуру Інституту народної освіти (ІНО). Період від 1918 р. до початку 1920-х рр. був часом мужньої боротьби за

українську національну культуру й українську школу.

Протягом травня-липня 1919 р. на вимогу громадськості учительський інститут у Полтаві реорганізовано в педагогічний із 4-річним терміном навчання, а 22 квітня 1921 р. його об'єднали з історико-філологічним факультетом Харківського університету, який також діяв у місті. На їхній базі утворився Полтавський інститут народної освіти – перший вищий навчальний заклад на Полтавщині. Так нібито й завершилася історія Полтавського вчительського інституту, хоч, напевно, у своїй суті і в багатьох своїх традиціях вона таки продовжилася й триває аж до сьогодні. Невипадково Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка 100-річну історію свого функціонування започатковує відкриттям учительського інституту, наступником якого згодом став.

На фасаді будинку, де в 1914–1917 рр. розміщувався учительський інститут, 1984 р. встановлено меморіальну дошку з червоного граніту з пам'ятним написом: «У цьому будинку, де містився Полтавський учительський інститут, з 1914 по 1917 рік навчався видатний радянський педагог і письменник Антон Семенович Макаренко (1888–1939 рр.)».

Література

1. Ващенко Г. До історії національних рухів у Полтаві і на Полтавщині в 1917–1924 роках / Г. Ващенко // *Визвольний шлях*. – 1955. – №№ 1, 5, 6.
2. Головінський І. Антін Макаренко – науковець з наганом / І. Головінський // *Сучасність*. – 1988. – № 9.
3. Капельгородський П. Записки семінариста // *Твори* / П. Капельгородський. – К., 1961.
4. Коваль О. Григорій Ващенко – людина-педагог-державник / О. Коваль // *Визвольний шлях*. – 1996. – № 1.
5. Пам'ятна книга Полтавщини за 1916 р.
6. Плева С. Таганрозькі роки Олексія Левитського / С. Плева // *Альманах Полтавського національного педагогічного університету «Рідний край»*. – 2011. – № 1.
7. Пустовіт Т. У боротьбі за українську школу / Т. Пустовіт // *Полтавська Петлюріана*. – 1999. – № 3.
8. Ревегук В. Полтава в добу української революції 1917–1920 рр. / В. Ревегук. – Полтава, 2000.
9. Чернов А. У мене в кишені був револьвер / А. Чернов // *Українська доля*. – 2013. – 15 березня.

О. А. Левитський – директор Полтавського вчительського (педагогічного) інституту в 1917–1919 рр.